

13. IDENTIFIKACIJA I PROJEKCIJA STANOVNIŠTVA NA KULTUROLOŠKOM I ANTROPOLOŠKOM PLANU (ODNOS LOKALNOG, REGIONALNOG I GLOBALNOG)

*Lidija Vujačić**

Sažetak: Antropološke, odnosno kulturološke i demografske promjene koje će se u Crnoj Gori dešavati u narednim decenijama biće, osim unutrašnjih faktora, i pod snažnim dejstvom spoljašnjih činilaca. U prvom redu, njih će usloviti regionalne, a naročito evropske (kulturne) integracije, kao i proces (kulturne) globalizacije. Migratorna kretanja, povezana sa naglo rastućom pokretljivošću ljudi preko državnih granica, uticaće, takođe, na akulturacijske procese u Crnoj Gori. Pomenuta kulturna dinamika se može posmatrati, uglavnom, samo na nivou okvirnih tendencija. Ipak, moguće je prepoznati nacionalne kulturne izazove i formulisati, makar načelno, njihovo prevazilaženje na način koji je usklađen sa demokratiskim i (multi)nacionalnim i multikulturnim konceptom razvoja Crne Gore.

Ključne riječi: *kulturni (nacionalni) identitet, region(alizacija), evropski identitet, kulturna globalizacija, državni imidž*

Abstract: Anthropological, i. e. cultural and demographic changes that Montenegro will be facing in the coming decades will be strongly influenced by the external, as well as the internal, factors. First of all, they will be instigated by the national, and especially the European (cultural) integration, and by the process of (cultural) globalization. Migratory movements, associated with rapidly-surgng migration of people across national borders will also take their toll on the acculturative processes in Montenegro. The aforementioned cultural dynamics can predominantly be observed with respect to general tendencies. However, it is possible to identify national cultural challenges and formulate, in principle, the means of overpowering them in a way that is in line with the concept of democratic and multicultural development in Montenegro.

Key words: *cultural (national) identity, region(alization), European identity, cultural globalization, state image*

* Dr Lidija Vujačić, Filozofski fakultet Nikšić, Univerzitet Crne Gore

13. 1. UVOD

Crna Gora je danas, nakon dvije decenije tranzicionih procesa, i dalje suočena sa sociokulturnim problemima naslijeđenim iz bliže prošlosti, s tim što identitetske „kontroverze” mogu biti nastavljene i u budućnosti, prije svega, u kontekstu regionalnog, evropskog i globalnog pozicioniranja na kulturološkom i antropološkom planu. Naime, pitanje sopstvenog kulturnog, pa i nacionalnog, identiteta postaćće manje „lokalno” važno, a više intrigantno sa pozicija širih integracionih procesa. S tim u vezi, otvara se nekoliko dilema. U kojem pravcu će se (multi)nacionalno i (multi)kulturno društvo Crne Gore razvijati? Hoće li se multinacionalni identitet Crne Gore integrisati u supranacionalnu (kao posljedica evropskih integracija) kulturu, odnosno evropski kulturni identitet (uz gubljenje nacionalnih i lokalnih obilježja) i/ili u tzv. kulturu svijeta (kao posljedica procesa globalizacije)? Da li će nacionalni identitet prestati biti važan identifikacioni model ili će se, baš obrnuto, osjećanje nacionalne pripadnosti intenzivirati usljed partikularističkih stavova i pokreta (u smislu njegove „odbrane” od sve jače tendencije povezivanja na različitim geopolitičkim nivoima)?

Pomenuta pitanja su izazov za svaku savremenu državu, pa tako i za Crnu Goru. Procesi globalizacije, evropskih integracija i sve intenzivnijih migracionih kretanja su izuzetno kompleksna tema u kontekstu budućih akulturacijskih procesa u Crnoj Gori, kao i van nje. Stoga se moguća „preoblikovanja” nacionalne kulture, odnosno nacionalnog kulturnog identiteta mogu problematizovati kroz nekoliko dimenzija potencijalne transformacije:

- procesa (kulturne) globalizacije (deteritorijalizacija i homogenizacija kulture, širenje masovne kulture, fragmentacija nacionalnih kulturnih identiteta, povlačenje lokalnih kultura pred globalnom tzv. kulturom svijeta);

- evropskih (kulturnih) integracija (saživljavanje sa evropskim, tj. nadnacionalnim kulturnim identitetom, paralelno sa osjećanjem konkretne nacionalne pripadnosti). Naime, pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji, koje podstiču pragmatični motivi, može se odraziti i na druge aspekte identifikacije stanovništva sa novom formom zajedništva;

- spoljašnjih i unutrašnjih populacionih trendova (Crna Gora će do 2050. godine imati nisku ali, ipak, pozitivnu stopu prirodnog priraštaja. Tako će u odnosu na 2009. godinu, kada je imala oko 640.000 stanovnika, do 2015. godine brojati 662.746, do 2030. godine 689.746, a do 2050. godine 728.430 stanovnika. Međutim, depopulacioni trend će zahvatiti Evropu u kojoj će se do 2050. godine smanjiti broj stanovnika za 10%, u odnosu na 2007. godinu, što će biti u suprotnosti sa globalnim uvećanjem stanovništva na 9,4 milijarde u petoj dekadi XXI vijeka). Migratorna kretanja na globalnom nivou će proizvesti kulturne promjene u većini zemalja i regija zahvaćenih masovnim migracijama;

- migratornih kretanja u Crnoj Gori (već će se u narednoj deceniji eliminisati negativni migracioni saldo i kontinuirano rasti broj stalno i privremeno doseljenog stanovništva u Crnu Goru. Do 2015. godine će se useliti 15.000 privremeno doselje-

Slika 13. 1. Crna Gora

nih lica, do 2030. godine oko 60.000, a 2050. godine oko 110.000, kao i značajan broj stalno doseljenih lica);

– odnosa prema dijaspori (trenutno više od 9% ukupnog stanovništva).

Navedena polja kulturne dinamike se mogu posmatrati, uglavnom, samo na nivou procesa i okvirnih tendencija. Ipak, moguće je prepoznati određene izazove i formulisati, makar načelno, njihovo prevazilaženje na način koji je usklađen sa demokratskim i (multi)nacionalnim i multikulturalnim konceptom razvoja Crne Gore.

13. 2. KULTURNI IDENTITET, REGION(ALIZACIJA) I GLOBALIZACIJA, KULTURA SVIJETA – TEORIJSKI OKVIR PROCESA

13. 2. 1. KULTURNI (NACIONALNI) IDENTITET

Pitanje kolektivnog *kulturnog (nacionalnog) identiteta* se aktualizuje sve više u kontekstu integracionih procesa na različitim geopolitičkim nivoima, počev od regionalnih, evropskih do globalnih kulturnih „ujedinjavanja” (stvaranje tzv. kulture svijeta). Iz razloga što se promjenom šire društvene paradigme mijenja i pozicija individualne i kolektivne identifikacije. Takođe, (post)modernistički koncept individualnog i kolektivnog, pa i nacionalnog odnosno državnog, identitet vidi kao fleksibilnu kategoriju, podložnu promjenama i inovacijama. Za razliku od tradicionalističkog tumačenja da je identitet fiksiran i stabilan, izraz unaprijed određenih društvenih uloga i religioznog i mitskog sistema, koji se konstruiše kroz zajedničku kulturu, jezik, pravo, ali i shvatanje i „definisanje stvarnosti na način koji uključuje vjerovanja, vrednosti i simbole pomoću kojih pojedinci osmišljavaju svoje akcije i ponašanja” [1].

Konstruktivna priroda identiteta, kao i njegova prolaznost [2], u saglasju je sa zahtjevima modernog načina života, u kojem se uvećava zavisnost od mišljenja drugih osoba ili drugih kolektiviteta. Da bi neki identitet „bio društveno prihvaćen i vrednovan, moraju nas prihvatiti i drugi” [3]. Moderno doba podrazumijeva proces inovacije i konstantnih promjena, što mnogi teoretičari dovode u vezu sa potpunom transformacijom prethodnih formi vrijednosti i identiteta, u kombinaciji sa stalnim stvaranjem novih [4]. No, iako se u savremenom društvu granice konstrukcije mogućih identiteta proširuju, naročito kada je riječ o kolektivnom identitetu, one su ipak limitirane postojećim (prepoznatljivim) brojem kulturnih i nacionalnih modela.

Kulturni odnosno nacionalni identitet, zapravo, podrazumijeva afektivno-voljnu dimenziju grupe pojedinaca koja se poklapa sa njihovim stavovima da se vide kao članovi iste zajednice. Iz osjećanja zajedništva proizilazi lojalnost prema svojoj grupi. Naročito odnos nacionalne svijesti istorijski nastaje i razvija se u zavisnosti od kriterijuma koje ta grupa uspostavlja u odnosima sa drugim grupama [5]. Stoga je nacionalni, odnosno kulturni identitet promjenljiv, upravo, u stepenu promjenljivosti odnosa prema „drugome” (konteksta identiteta).

Identitet, zavisno od izbora kriterijuma za njegovo konstruisanje, odnosno njegovo „porijeklo”, može biti, prema mišljenju R. Bretona: kulturni, utilitaristički i pragmatični. Pri čemu je kulturni identitet utemeljen na zajedničkom istorijskom, jezičkom, religijskom, etničkom i uopšte kulturnom nasljeđu. Utilitaristički, po mišljenju istog autora, nastaje iz ukrštenih društvenih i političkih okolnosti koje određuju životne šanse ljudi, tj. kada ih povezuju isti interesi. Pragmatički identitet je, pak, posljedica osjećaja članova grupe da dijele zajedničke sudbine, s obzirom na to da dijele zajedničke vrijednosti [6].

13. 2. 2. REGIONALIZACIJA

U kontekstu prethodnog pojma i njegove interpretacije u okviru integracijskih procesa neophodno je objasniti i termin region. Zavisno, naime, od stava prema regionu, projektovaće se i prihvatiti stepen integrativnih, u datom slučaju kulturnih, procesa. Kao region se, u konkretnom smislu, može posmatrati i Evropa, odnosno zemlje Evropske unije¹ (iako se pojam regiona prevashodno veže za uži i specifičniji prostor, poput, recimo, Balkana ili država sa ex-yu prostora i sl.), kao dinamički organizam koji nastaje vremenom složenim dejstvom različitih ekonomskih, političkih, ekoloških, kulturnih i drugih činilaca.

Ali region nije samo geografski pojam, jer kod njegovih stanovnika stvara osjećaj međusobne povezanosti, pa i sličnosti. Zajednički prostor pretpostavlja, pored zajedničkih ekonomskih i političkih interesa, i zajedničke simbole koji se reflektuju na planu kolektivne svijesti i koji postaju osnova za formiranje određenog tipa zajedništva. Upravo je u procesu oblikovanje tzv. evropskog identiteta država članica EU, ili onih koje to pretenduju biti, kao izraz regionalne svijesti i mogućnosti zajedničkog života ljudi bez obzira na nacionalnu pripadnost ili ono što se smatra „nacionalnom kulturom”. Slično prethodnom, „regionalna svest može postati značajan činilac života stanovništva i može narastati pod uticajem sukoba i takmičenja sa drugim regionima, sve dok u jednom času ne poprimi odlike filozofije i društvenog pokreta. To se naziva regionalizmom” [7]. Iz pomenutog određenja regionalizma vidi se da je jedna od bitnih strukturnih karakteristika regiona i deetnizacija. U tom smislu, region se može shvatiti kao teritorijalni, ali i mentalni, dakle, supranacionalni okvir

¹ Nastanak Evropske unije je podrazumijevao konstituisanje zajedničkih ekonomskih interesa jednog inicijalnog kruga država Zapadne Evrope. Ali i potvrdu svijesti o potrebi približavanja grupe najrazvijenijih evropskih zemalja u odnosu na regionalno okruženje i, naročito, globalne procese. Tako je od Šumanove deklaracije iz 1950. godine, preko Evropske zajednice za ugalj i čelik, Rimskih ugovora o osnivanju EEZ i Euroatoma, Briselskog ugovora o spajanju, Jedinstvenog evropskog akta, Mاستrihtskog ugovora o osnivanju EU, zatim Amsterdama i Nice, sve do Lisabonskog ugovora EU rasla i dobrovoljno privukla u svoju strukturu najveći broj evropskih zemalja u više talasa proširenja (1973,1981, 1986, 1995, 2004, 2007). Evropska unija je asocijacija koja je, paralelno s brojnim, teritorijalnim i demografskim narastanjem, mijenjala i proširivala zajedničke nadležnosti, uporedo sa sve kompleksnijim formama zajedničkog odlučivanja, u cilju jačanja, prije svega, svog tržišta. Na spoljašnjem planu, Evropska unija, usljed globalizacionih procesa, nastoji da na svjetskom tržištu zadrži i ojača pozicije svojih članica. Do godine 2007. godine EU se proširila na 27 članica između kojih se odvija slobodno kretanje ljudi, roba, usluga i kapitala. Većina njenih građana se služi zajedničkom valutom. Iskustvo pokazuje da su ti procesi integracije donijeli (posebno novim članicama) pozitivne ukupne razvojne podsticaje te isto takva i konkretna ostvarenja, mjereno nivoom rasta proizvodnje, izvoza, zaposlenosti te rasta BDP-a. Članice ostvaruju blisku saradnju u pravnim, policijskim, spoljnopoličkim, odbrambenim i drugim pitanjima. Evropska unija danas je zajednica 27 država, u kojoj na 4,2 miliona km² živi 497 miliona stanovnika (7% svjetske populacije i 30% svjetskog BDP-a) i u kojoj se službeno komunicira na 23 jezika.

koji pokreće proces integracije i koji „iznutra rastače centralizaciju i unifikaciju modernih nacionalnih država” [8].²

Dakle, kada je riječ o evropskom identitetu (ili o evropskom građaninu) kriterijume za njegov nastanak treba tražiti, prije svega, u pragmatičnom i utilitarnom modelu, pri čemu se ni (zajednička) kultura, kao referentni okvir, ne smije zaobići. Iako nije nacionalni, već supranacionalni, evropski identitet, takođe, gradi kulturnu „drugost” u odnosu na ostale kulturne zone (recimo, prema Americi ili Aziji). Međutim, supranacionalni identitet, kakav je evropski, ne negira nacionalne identitete (država koje ga konstruišu) već ih, dakle, integriše u širi oblik zajedništva.

13. 2. 3. GLOBALIZACIJA

Uobičajeno je da se pod globalizacijom podrazumijevaju društvene promjene koje su počele da se odigravaju u drugoj polovini XX vijeka i koje se sve intenzivnije nastavljaju u cijelom svijetu. Globalne promjene svijeta idu u pravcu njegove ekonomske, političke i kulturne homogenizacije, decentralizacije, a potom centralizacije (kako bi se izbjegao spontanizam i kaos ili, kako njeni oponenti smatraju, koncentrisala moć još više kod najbogatijih i najuticajnijih izvora postojeće moći). U svakom slučaju, proces globalizacije se može posmatrati i kao oblik moderne akulturacije. Tim prije, što u datom procesu dolazi i do stvaranja specifične vrste globalnog identiteta, odnosno kulturne unifikacije na multikulturalnim osnovama ili, bolje reći, doživljaja svijeta kao jedinstvene cjeline.

Zbog njenog izuzetnog značaja po procese kulturne, pa i nacionalne reidentifikacije, globalizacija je postala predmet društvenih teorija. Većina teoretičara koji se bave globalizacijom, sa različitih aspekata, smatraju da je proces nezaustavljiv, s obzirom na to da je posljedica logike kapitala, tako i nauke i tehnologije koje, po prirodi stvari, ne poznaju granice što dovodi, u konačnom, prema mišljenju F. Fukujame, do „globalne unifikacije čovječanstva”. Globalizacija, naime, implicira širi okvir identifikacije, u kojoj se nacionalni entiteti sami rastvaraju, uzevši u obzir da se glavne političke i ekonomske odluke donose globalno, javljaju nove kulturne vrijednosti, što znači paralelno rastakanje nacionalnih kulturnih okvira i specifičnosti (države) ili, kako slikovito kaže Stakler, dolazi do „smrti geografije”.

Globalizacija je proces koji se ogleda na nekoliko planova, prije svega, na ekonomskom, političkom, kulturnom i demografskom. Ekonomska dimenzija globali-

² Teoretičari pojam region određuju na više načina. Prvo, kao konstruktivnu kategoriju koja zavisi od subjektivnog izbora kriterijuma. Drugo, kao objektivnu kategoriju, čiji se kriterijumi odnose na etničke ili kulturne regione (koji imaju zajedničko tradicijsko ili jezičko nasljeđe), urbane, privredne regione (u kojima je stanovništvo koncentrisano po modelu gradskih, industrijskih ili nekih drugih socioekonomskih modela povezanosti), administrativne regione (u cilju efikasnijeg upravljanja), klimatske i ekonomske regione, koji je obično u vezi sa nekim oblikom privređivanja, od turizma do poljoprivrede i sl. [9]. Prethodno govori da je region najčešće supranacionalni (političko-ekonomski ili po nekom drugom kriterijumu ujedinjen) prostor koji obuhvata više država. Tako shvaćen region ima zajedničke političke institucije, opet kao posledicu dogovora i zajedničkih interesa.

zacije podrazumijeva proces uspostavljanja svjetskog kapitalističkog sistema i rasta međuzavisnosti putem jedinstvenog finansijskog tržišta, integracije nacionalnih tržišta i lanaca proizvodnje (definicija UNCTAD-a), dok u političkom smislu globalizacija znači veću institucionalnu homogenizaciju svijeta (koja se dobrovoljno prihvata ili političkim pritiskom) po modelu iz tzv. slobodnog demokratskog (tj. zapadnog) dijela svijeta i pod uticajem međunarodnih institucija (UN, Svjetska banka, MMF itd.). Takođe, globalizacija se na sociopolitičkom planu sprovodi i kroz informativnu, obrazovnu mrežu i druge vidove (ne)formalne saradnje, kao i kroz formiranje NVO sektora koji pretenduje da bude nezavisan od patronata svojih (nacionalnih) država.

Kulturna globalizacija se odvija kroz polje nauke i tehnike u kojima su prihvaćeni univerzalni standardi i norme i, nadasve, kroz širenje popularne ili masovne (i medijske) kulture i vrijednosti, čiji je izvor najviše američka pop kultura. U eri globalizacije je uočljivo da nacionalna država sve više gubi na ekonomskoj i političkoj moći, kao i na kulturnom suverenitetu. Pri tom se ovi procesi dešavaju spontano kroz svakodnevni život i nijesu formalno nametnuti (ali jesu posljedica aktuelnih ekonomskih i političkih kretanja).

Globalizacija je nezaustavljiv proces, koji jedni vide kao oslobađanje od nacionalnih, lokalnih ili regionalnih, kulturnih i političkih stega, a drugi kao prijetnju postojećem poretku stvari i urušavanju svih identitetskih i entitetskih formi. Naročito je, po mišljenju protivnika globalizacije, u „opasnosti” opstanak nacionalnih kultura, pa i država. Poklonici globalizacije, pak, smatraju da država u njoj ne odumire, već u nekom smislu dobija na važnosti kroz transnacionalne veze (mada je upadljivo da samo politički i ekonomski jake države jačaju svoju poziciju). Upravo primjer SAD pospješuje sve učestalija izjednačavanja procesa globalizacije sa „amerikanizacijom” ili, još oštrije, sa „mekdonalizacijom”, što navodi protivnike globalizacije da razvijaju teze o neizbježnoj eroziji nacionalne države, tvrdeći da u modernom kapitalističkom poretku šanse na uspjeh imaju jedino jake i stabilne države. Takođe, oni u procesu slabljenja nacionalne države vide prijetnju i socijalnom poretku na kojem počiva moderna demokratija, a njeno jezgro su i stabilni nacionalni i kulturni identiteti.³ Zbog pomenutih stavova kritičari globalizacije su viđeni u očima svojih oponenta kao teritorijalisti, izolacionisti, pa i nacionalisti (Habermas). Me-

³ U svijetu postoji veliki broj antiglobalizacionih pokreta i asocijacija. Jedna od njih je i ATTAC *gelten kann* (Asociation for the Taxation of financial Transaction for the Aid of Citizens), koja je 2002. godine na zasjedanju u Frankfurtu donijela Povelju koja sadrži kritiku procesa globalizacije, kao i potencijalna rješenja. Između ostalog, u Povelji se navodi da globalizacijom dominiraju ekonomski interesi velikih nosilaca kapitala (prije svega, banka i transnacionalnih kompanija) koji se isključivo vode konceptom neoliberalne ekonomije. Predstavnici ATTAC-a optužuju globalizaciju i za sve veći jaz između bogatih i siromašnih (smatraju da bogati postaju sve bogatiji, dok se povećava siromaštvo, naročito Trećeg svijeta). Takođe, zbog finansijskih kriza raste nesigurnost i nepravda, odnosno lako propadaju preduzeća pa i čitave privrede, a time se povećava i broj radnika koji ostaju bez posla. Smatraju, takođe, da demokratija polako gubi pred velikim kapitalom, bogati ekonomski „igrači” diktiraju politiku nacionalnih država. Zbog interesa tržišta se, po njihovom mišlje-

đu teorije i teoretičare koje bismo mogli označiti kao kompromisne spadaju one koje globalizaciju vide kao nezaustavljiv proces koji ima pozitivne i negativne efekte. Oni državu i njen kulturni tj. nacionalni identitet vide i dalje kao važan subjekat i na domaćem i na međunarodnom planu, ali koji se mora transformisati sa zahtjevima vremena. Ipak, smatraju da je potrebno iznaći nove forme političkih organizacija koje prevazilaze nacionalne granice.

Evidentno je, dakle, da globalizacija slama teritorijalni princip (tj. nacionalnu državu kao istorijski proizvod industrijskog društva XIX i XX vijeka). Proces globalizacije slabi dosadašnju referentnu tačku kolektivnog identiteta, dakle, nacionalnu državu, jer dinamika socioekonomskih odnosa relativizuje državne granice i identitete (teritorijalna organizacija, tj. država se pretvara u „asocijaciju” članova).

Sa rastućom globalizacijom raste i trend multikulturalizma. On postaje okvir koji potencira različitost, ali u kosmopolitskom smislu. Zanimljivo je, takođe, ukoliko poredimo konstrukciju nacionalnih država koje plediraju na jedinstvenost (da su više tradicija ili etnosa, istorijskih distinkcija ujedinjeni pod istim državnim, ili kako se ističe nacionalnim, krovom), djeluje da je i globalizacija proces koji funkcioniše na sličnom, ali hiperdimenzioniranom principu (globalna struktura svijeta podrazumijeva mnoštvo različitosti koje se slivaju u jedan sistem). Iako pomenuti procesi nijesu jasno istoznačni, multikulturalno jezgro je, manje ili više, osnova i jednoj i drugoj kategoriji homogenizacije.

I rastuća pokretljivost ljudi, čiji je uzrok takođe globalizacija, dovodi do sve heterogenijih zajednica u svim državama i kulturama. S tim u vezi se često javlja problem „drugog” kao povod za različite vidove kulturnih procesa, pa i za socijalnu marginalizaciju. Posljedice su u nemalom broju primjera pokazane – nastanak novih kulturnih diversifikacija, tj. nastanak novih potkulturnih (na neki način, i etničkih) manjina. To je ujedno pokazalo da globalizacija nije nužno (sociokulturno) integrativna. Zato se često postavlja pitanje da li se migranti, naročito oni koji se useljavaju iz zemalja tzv. Trećeg svijeta u razvijene zapadne zemlje, mogu akulturacijskim procesima, u identitetskom smislu, bez problema, integrisati u građane-državljanke svoje nove države. Ili je takav proces otežan ne samo imigrantima već i domicilnom stanovništvu, s obzirom na to da se u modernom društvu (ili postmodernom, po mišljenju mnogih teoretičara) kod građana javlja fragmentacija identiteta, bez sposobnosti da prisvoje samo jedan kao okosnicu (u smislu kakav je nacionalni identitet).

nju, uništava i prirodna sredina. Moćne kulturne industrije sputavaju kulturnu raznolikost. Zbog hegemonijalnih interesa (preuzimanja tuđih izvora prirodnih resursa, naročito nafte i gasa) bogate zemlje sprovode vojne intervencije pod izgovorom uvođenja demokratije itd.

U cilju prevazilaženja problema procesa globalizacije ATTAC, takođe, preporučuje: okončanje svih ratova u svijetu, uvođenje poreza na međunarodne finansijske transakcije i velike dobiti, kao i upotrebu tih prihoda za očuvanje prirodne sredine. Takođe, ova organizacija predlaže i pomoć zaduženim zemljama i zemljama u razvoju, kao i organizovanje Svjetske trgovinske organizacije koja će štititi interese nerazvijenih zemalja i socijalno ugroženih itd.

13. 2. 4. KULTURA SVIJETA

Takođe, kao „proizvod” kulturne globalizacije mogla bi nastati i tzv. *kultura svijeta*. Riječ je o konceptualnoj viziji svijeta prema kojoj postoji samo jedan društveni, odnosno kulturni sistem koji bi podrazumijevao miješanje kulturološkog materijala iz različitih nacionalnih izvora, a koji bi, shodno tome, kroz svakodnevni život stvorio i novi kulturni identitet. Naime, kultura svijeta ili globalna kultura podrazumijeva „nastanak jedne jedine kulture koja obuhvata sve ljude na Zemlji i zamjenjuje raznolikost kulturnih sistema koji su postojali do sada” [10]. Ipak, takva kultura još ne postoji, tek se naslućuje njeno rađanje.

Velike države, zbog svoje ekonomske i kulturne pozicije, najviše utiču na proces globalizacije. Amerikanci najintenzivnije participiraju, pa je svjetska kultura „i te kako američka, po svojim začecima i po sadržaju” [11]. Međutim, ne postoji samo jedan obrazac kulturološke globalizacije, kulturna raznolikost vlada čak i u eri globalizacije. Sa druge strane, kulturna globalizacija je dvosmjerni proces jer stvara razlike, pruža nove mogućnosti koje ljudi, iz različitih kulturnih sredina, tumače i prihvataju na specifične načine, u skladu sa svojim potrebama i normama. Zapravo, ona pledira na jedinstveni referentni sistem, koji bi mogao iste standarde tumačiti na različite načine (riječ je o tzv. *glokalizaciji* koja, u datoj interpretaciji, znači globalizaciju na lokalni način, to jest prihvatanje popularnih proizvoda, ali usklađivanih sa lokalnim potrebama i normama. Tipičan primjer je lanac Mc Donald's-a koji u svakoj zemlji dio proizvoda prilagođava lokalnoj kuhinji).

Po mišljenju mnogih je, ipak, veoma tanka linija koja globalizaciju i njen „proizvod” – kulturu svijeta – pretvara od pozitivnog rješenja u prijetnju po kolektivni identitet (makar u dosadašnjoj formi). Zato tema globalizacije postaje sve više predmet ideološke debate. Sa jedne strane, pristalice veličaju homogenizaciju kulture na uštrb opterećujućih i često diskriminišućih različitosti. Upravo Mario Vargas Ljosa vidi na ovaj način globalizaciju kao model po kojem svaki građanin planete ima mogućnost da konstruiše svoj kulturni identitet svojevršnom voljnom akcijom, u skladu sa ličnim preferencijama. On smatra, takođe, da je pojam kolektivnog nacionalnog identiteta ideološka fikcija i osnova nacionalizma. Zapravo, identitetska konstrukcija se uvijek formira na relaciji „mi” i „oni”, uzimajući u obzir „dogovorene” razlike, koje sputavaju pravo na izbor, a koje, upravo po njegovom mišljenju, onemogućava globalizacija. Interesantna je i Ljosina distinkcija između globalizacije i modernizacije, po kojoj je modernizacija uzrok, a globalizacija samo posljedica procesa preoblikovanja svijeta.

Suprotno, kritičari globalizacije ukazuju na potrebu postojanja izraženih kulturnih (nacionalnih) identiteta, prozivajući globalizacione procese za glavnog krivca gubljenja lokalnih, tradicionalnih kultura (koje čine osnovu nacionalne kulture)⁴. Takođe, kritičari smatraju da globalizacija nameće kapitalistički svjetski sistem, kul-

⁴ Na primjer, u svijetu se danas govori oko 7.000 jezika, ali se procjenjuje da bi ih do kraja XXI vijeka moglo nestati 90%. Prema američkoj organizaciji *The Ethnologist*, koja posjeduje bazu jezika u svijetu, čak 473 se trenutno smatraju ugroženim.

Slika 13. 2. Evropska unija

туру i interes zapadnog ekonomskog modela, zasnovanog na želji uvećanja, ionako enormnog profita, moćnih korporacija koje zarađuju sve više na račun siromašne radne snage, naročito iz nerazvijenih zemalja, čime se produbljuje socijalna nejednakost. Zastupajući stav da globalizacija ne služi siromašnima, već interesima globalnih elita, česti su pokreti i protesti protiv multinacionalnih korporacija i drugih svjetskih organizacija, sa izuzetkom Uneska, koji, upravo, propagira zaštitu raznolikosti kao vrijednosti, uvodeći programe za zaštitu kulturne baštine svijeta.

Sa druge strane, kultura svijeta se doživljava kao fenomen u kojem su različite grupe saglasne s načinima preoblikovanja svijeta kao jedinstvenog mjesta kroz koje će redefinisati sopstvenu poziciju u njemu. Međutim, statičnost kulture, koja se pretpostavlja i nakon „konsolidacije” kulture svijeta, je kontradiktorna, imajući u vidu

da je kultura stalno u procesu, a isto tako i njeni nosioci. Pri čemu treba imati u vidu da su i nacije, odnosno njihove nacionalne kulture, formirane, upravo, kao skup raznorodnih elemenata na principu, kako ih B. Anderson naziva, „zamišljenih zajednica” [12]. U tom smislu je i sudbina kulture svijeta procesualna i sa neizvjesnim ishodom.

Evidentno je da je u kulturi svijeta, tj. u njenom stvaranju, prisutna tenzija između univerzalističkih principa i partikularističkih protivljenja. Očigledno je i da je kultura svijeta, koja se kontinuirano stvara, potrošačka kultura. Zapravo, ona se „ne prilagođava zahtjevima svjetskog tržišta već ih, zapravo, stvara” [13]. Tradicije se stapaju jer pojedinci postaju privrženi istim proizvodima (tzv. „kokakolizacija” svijeta), pa se, na taj način, dovodi i do ideološke unifikacije svijeta (ali, ipak, sa dominacijom životnih principa iz zapadne kulture: individualizam, izrazita želja za ličnim uspjehom i zaradom, racionalnost, ali i potrošački mentalitet i sl.). Međutim, globalizacija istovremeno oslobađa od limita lokalne kulture. Kulturni pluralizam nudi mogućnost odabira kulturnog, nacionalnog miljea ili, pak, proizvoda, što je norma samo slobodnog društva.

13. 3. POSTOJI LI EVROPSKI KULTURNI IDENTITET?

Evropski identitet se u društvenim naukama posmatra kao specifična politička, ekonomska i kulturna konstrukcija ili, pak, poseban entitet, ali koji je još uvijek u procesu stvaranja i čiji rezultat nije potpuno predvidiv. Zato se postavljaju mnoga pitanja oko činilaca (socijalnih, ekonomskih, pravnih, antropoloških i drugih) koji djeluju u pravcu njegovog konstruisanja.

Evropska unija je politička, ekonomska, teritorijalna, ali i simbolička zajednica. Njen nadnacionalni identitet se, još uvijek, oblikuje (jer se i EU teritorijalno mijenja tj. proširuje, a time politički i ekonomski i simbolički preoblikuje). Evropska unija je, osim isprepljetanih političkih i ekonomskih interesa, istorijskih veza i procesa, već stvorila i novije elemente „identiteta,” poput valute, himne („Oda radosti”), zastave, pasoša, elitnog fudbalskog šampionata (Liga šampiona) itd. Međutim, ona nije suverena država, ali je i znatno više od međunarodne organizacije.

Osnovne pretpostavke tzv. evropskog kulturnog identiteta su da on:

- nije zasnovan na nacionalnim pretpostavkama, već na geopolitičkom jedinstvu;
- integriše postojeće identitete uspostavljene u okviru šireg kulturnog prostora;
- ne negira nacionalne kulture i u okviru njih postojeće identitete;
- zasnovan je po principu raznolikosti kultura, običaja, jezika itd.

Međutim, velika je dilema oko toga šta znači, zapravo, biti „građanin Evrope”. Takođe, pitanja koja su još uvijek bez odgovora su i da li evropski kulturni identitet može „asimilovati” nacionalne kulturne identitete? Da li se evropski kulturni identitet poklapa samo sa članicama Evropske unije ili se odnosi na cijeli kontinent? Privlači li proces evropskih integracija ili odbija „periferiju”? Da li će evropska transkulturna zajednica, ujedinjena putem zajedničke političke, ali kulturno heterogene volje, otvoriti i nove identitetske kontroverze i kulturne razgradnje u bližoj budućnosti?

Pojam „građanin Evrope” je ustanovljen Mاستrihtskim ugovorom iz 1992. godine i prema njemu svaki pojedinac koji ima državljanstvo države članice Evropske unije je, po automatizmu, i građanin EU (i zadržava državljanstvo svoje matične države). Takođe, državljani Unije imaju i prava: da se slobodno kreću na njenoj teritoriji; da biraju i budu birani na lokalnim izborima i na izborima za Evropski parlament; pravo na zaštitu diplomatsko-konzularnih organa bilo koje zemlje članice Evropske unije (na teritoriji zemlje); pravo obraćanja Ombudsmanu i podnošenja peticije Evropskom parlamentu i sl. Iz ovog, kao i kasnijih ugovora (Ugovor iz Amsterdama iz 1997. godine i Predlog ustava Evrope iz 2004. godine) vidi se da ne postoji cilj stvaranja evropske države (ili nacije) po poznatom modelu nacije-države. Evropska unija kreira zajedništvo, ali bez klasičnog centralizovanog poretka. Isto se tako odnosi i prema zajedničkom kulturnom identitetu.

Ipak se „na drugi” pogled mogu prepoznati i bitne sličnosti Evropske unije sa modelom države-nacije. Sličnosti procesa postoje ako se uzme u obzir da se nijedna država ili nacija, prije konsolidovanja, nije baš poklapala sa prirodnim regionom ili po nekom drugom jedinstvu populacije. To se vidi po mnogim različitostima koje sadrže nacije (etničke, geografske, ekonomske, socijalne ili neke druge) u svom sastavu. Takođe, sve su nastajale u nekim savezima, nasljeđima, aneksijama i ratovima [14].

Inače, u kontekstu iste rasprave o tipu konstrukcije evropskog kulturnog identiteta važno je podsjetiti se na postojanje dvije teorije o stvaranju nacija (francuski, građanski ili zapadni model i njemački, romantičarski ili istočni tip nacije) koje se, u širem smislu, odnose i na tumačenje kulturnog identiteta i njegove (ne)promjenljivosti. Iako „samo po sebi se razume da se radi o dva idealna tipa (u smislu koji je tom terminu dao Maks Veber) koji se u svojoj čistoj formi ne javljaju u realnosti. Ali se mora konstatovati da se sve kontinentalne evropske države mogu locirati između ova dva tipa” [15].

Kako se obično ističe, tzv. francuski model nacije se temelji na ideji „političke nacije” pa bi u tom smislu nacionalna država bila rezultat političkog dogovora. Nacionalna država je, zapravo, rezultat voluntarističkog akta građana koji se identifikuju sa teritorijom na kojoj žive (nacionalnost jednaka državljanstvu), a ne, kako to etnički model nacija tumači, oblik jedinstva zasnovan na pretpostavki o zajedničkom etničkom jezgru, vernakularima, običajima i tradiciji, koji se pri tom, brani etničkom retorikom. Upravo suprotno tome, građanski model nacije ili nadnacije počiva na zajedničkoj građanskoj kulturi i ideologiji, pravno-političkoj jednakosti građana, odnosno razvoju države i državnih institucija. Tako bi se shvatanje građanskog modela nacije moglo poklopiti sa čuvenom Monteskijeovom tvrdnjom „ja sam nužno čovjek, a Francuz sam slučajno” i moglo bi se dodati, u kontekstu evropskih integracija, „a Evropljanin namjerno”. U sličnom smislu se i teritorijalnost, upravo kako je Grosni tumači, može tretirati „transcendentalnom i primordijalnom osobinom modernih društava” [16]. Zapravo teritorijalnost se, takođe, pored političko-ekonomskih veza, može interpretirati kao strukturni i mentalni konstrukt, naročito modernih društava. Ipak, identitet koji Evropa gradi nije, i još uvijek ne može biti, nacionalan. Na kulturnoj povezanosti se insistira više u kontekstu što uspješnijih političkih i ekonomskih veza i interesa.

Ali u skladu sa prvom (tzv. građanskom) teorijom, koja naciju shvata, prije svega, kao političku i teritorijalnu cjelinu, ipak bi se moglo govoriti o nekom obliku nadnacionalnog (političkog i kulturnog) suvereniteta. Ako se, dakle, oslonimo na pretpostavku o konstruktivnoj prirodi nacionalnog kulturnog identiteta i parametrima na kojima se zasniva (politički, teritorijalni principi i odabir kulturnog kompleksa u odnosu na „druge”), onda, evidentno, i evropski kulturni identitet počiva na sličnim kriterijumima. Tako je Jürgen Habermas opravdano zaključio da nacija (državljana) svoj identitet ne pronalazi u etničko-kulturnim, zajedničkim obilježjima, nego u praksi građana, posredstvom demokratskog komuniciranja i zajedničke participacije.

Zbog izvjesne sličnosti evropskog sa nacionalnim identitetom, skeptici i protivnici evropskih integracija (naročito oni iz jakih država Zapadne Evrope) je vide kao „opasnost”. Plaše se gubljenja postojećih sopstvenih nacionalnih identiteta preko neminovne ugradnje novih „stranih” kulturnih elemenata (koje doživljavaju kao margine evropske ili svjetske kulture) u jezgro njihove nacionalne kulture (na primjer, kroz prilagođavanje na jezičkom nivou svih članica EU ili kroz kulturnu politiku EU prema imigrantskim skupinama koje bi značilo tolerantniji odnos prema kulturnim normama koje su donijeli iz matične države, njihovu standardizaciju u zemlji imigracije i uopšte u EU i sl.). Zbog ovakvih konzervativnih stavova (manjinskog) dijele građana u zemljama EU, ali i cijeloj Evropi, povremeno se javljaju tendencije i pokreti usmjereni na „povratak” nacionalnog, čak i u etničkom smislu⁵, što je u pot-

⁵ Na primjer, *Alijansa za Evropu nacija* (AEN), koja vuče korijene iz međunarodne političke organizacije *Evropski nacionalistički savez* i *Savez patriotskih stranaka i pokreta Evrope*, koji su djelovali 80-ih i 90-ih godina prošlog vijeka. Mada AEN ne treba povezivati sa *Evropskim nacionalnim frontom-ENF*, koji okuplja političke stranke i pokrete sa dozom fašizma i nacionalsocijalizma (kao što su: Nacionaldemokratska partija Njemačke, Nova snaga Italije, Zlatna zora Grčke, Rumunska nova desnica, Francuska obnova, Španske falange i sl.). Glavni cilj AEN-a je da ujedini nacionalističke partije i pokrete u Evropi. U programu AEN-a se ističe nekoliko ciljeva: očuvanje nacionalnog i svakog drugog suvereniteta i identiteta evropskih država; očuvanje nacionalnog identiteta, kulture, jezika, običaja i tradicija svih evropskih naroda; poštovanje hrišćanskih i porodičnih vrijednosti; borbe protiv američke i svake druge hegemonije i varvarstva i svake vrste globalizacionih procesa; uništenje sistema NATO i Evropske unije radi uspostavljanja nacionalnih država u Evropi. Inače, u Evropskom parlamentu AEN ima tri poslaničke grupe, koje je formirala radi lakšeg rada, ali i zbog različitih frakcija koje djeluju unutar organizacije. Tako se članice AEN dijele na one koje su konzervativne (unija evropskih nacionalista), nacional-liberalne (nezavisnost i demokratija) i ultranacionalističke (identitet, kultura i suverenitet). Ako se uzme u obzir da ove tri poslaničke grupe u Evropskom parlamentu imaju ukupno 121 poslanika, to ih čini trećom po snazi političkom organizacijom u Evropi, poslije konzervativaca (264) i socijalista (183). Trenutno najbrojnija poslanička grupa AEN-a je – Identitet, kultura i suverenitet (Identité, tradition, souveraineté) ili skraćeno EVRONAT (pod vođstvom predstavnika Nacionalnog fronta Francuske). Takođe, u planu je da se formira i svjetska politička organizacija koja će okupljati nacionaliste i antiglobaliste, a čiji će AEN biti sastavni dio. Inače, evropski nacionalisti za ovu ideju imaju podršku mnogih nacionalista iz neevropskih zemalja poput iračke partije BAAS, Jermenskog narodnog pokreta, Turske nacionalne partije jedinstva, Narodnog pokreta Japana, Slobodnog saveza Argentine, Nezavisne parti-

punoj suprotnosti sa logikom modernog društva, koncipiranog na multikulturalnim osnovama.

I u Crnoj Gori su, kao i u većini drugih zemalja Jugostočne Evrope, naročito početkom devedesetih godina XX vijeka, intenzivirani nacionalistički pokreti. Za razliku od novijih nacionalnih pokreta u Zapadnoj Evropi, koji se temelje na očuvanju specifičnosti jezičke i dijela kulturne posebnosti u okviru velikih nacija (recimo, u Francuskoj bretonski odnosno korzikanski nacionalni pokreti i sl.) ili onih koji misle da su posebno ugroženi od „nastupajućih drugih” na evropskoj političkoj i kulturnoj sceni, u Jugoistočnoj Evropi su nacionalne tenzije bile više zasnovane na etnicitetu, a time i ekstremnije i dovele su, čak, do krvavih obračuna između nacija (ili etnija, kako su sebe smatrali neki od njih).

No, uprkos pojavi nacionalističkih pokreta i antiintegracijskih orijentacija, Evropa većinski želi da se realizuje i kao kulturna cjelina (a ne samo kao ekonomsko-politička organizacija evropskih država) u mjeri u kojoj njeni stanovnici (većinski) imaju razvijenu svijest o zajedništvu. Nesporno je da postoji evropski kulturni kompleks i on, ukoliko postoji volja, postaje osnova za evropsku (supra)naciju. Supranacionalni identitet Evrope se projektuje kroz formu savremenog shvatanja „nacije”, odnosno nadnacije kao spoja lokalnih, regionalnih kultura, administrativnog, ekonomskog, klimatskog mozaika njenih članica, koje su u višesmjernoj interakciji, a nikako po anahronom modelu etničkog tipa ujedinjavanja. Nacionalna, pa i supranacionalna pripadnost, naročito u diskursima francuskog tipa, „nije nikada jed-

je Brazila, Kuomitanga i drugih nacionalističkih i antiglobalističkih partija. Članice AEN-a: Narodni savez Estonije, Borbeni demokratski pokret Kipra, Letonska stranka Otadžbine i slobode, Seljačka narodna partija Litvanije, Alternativna demokratsko-reformistička partija Luksemburga, Liga poljskih porodica, Slovačka narodna stranka, Pravoslavno narodno jedinstvo LAOS, Nacionalni front Francuske, Slobodarska partija Austrije, Holandska partija slobode, Britanska nacionalna partija, Italijanska liga sjevera, Nezavisna partija Velike Britanije, Stranka Velika Rumunija, Danska narodna partija, Slovenačka nacionalna stranka, Švedske demokrate, Bugarski nacionalni pokret ATAKA, Valonski blok Belgije, Mađarska stranka prava i života JOBIK, Nacionalna partija Malte. Aktivne članice AEN-a su one koje djeluju unutar Evropskog parlamenta u jednoj od tri poslaničke grupe. Postoje i pridružene članice AEN-a, ali one ne djeluju aktivno unutar organizacije zato što su iz zemalja koje nijesu članice EU ili, pak, nijesu uspjele da osvoje dovoljan broj glasova kako bi bile prisutne u Evropskom parlamentu i uzele aktivno učešće u radu AEN-a. To su, recimo, Norveška partija napretka, Srpska radikalna stranka, Švajcarska narodna partija, Liberalno-demokratska partija Rusije, Nacionalna demokratija Španije, Kongres ukrajinskih nacionalista, Nacionaldemokrate Švedske, Njemačka narodna unija, Partija *Rodina* iz Rusije, Irski pokret *Fianna Fáil*, Njemački republikanci – koalicija ProKeln. Takođe, postoje i bivše ili odbijene članice: Narodna demokratska partija Češke, Napried Italija, Hrvatska demokratska zajednica i Pokret za demokratiju. Bivše članice: Narodna demokratska partija Češke, Napried Italija, Hrvatska demokratska zajednica, Pokret za demokratsku Slovačku, Republikanska partija Albanije, Italijanski socijalni pokret *Fiamma Tricolore*, Čast i pravda Litvanije, Narodna obnova Poljske, Holandska nova desnica, Portugalska nacionalna alijansa, Nacionaldemokratska partija Njemačke, Hrvatska stranka prava, Radnička partija Češke, Savez za budućnost Kosova itd.

nom zauvijek utvrđena nego je procesima akulturacije uvijek nanovo modificovana” [17]. Isto važi za postojeće nacionalne identitete – i oni su u stalnom procesu (pre) oblikovanja.

Dakle, u Evropi je moguće konstruisati zajednički identitet, bez obzira na činjenicu da je satkana od različitih „snaga” i „vrsta” nacionalnih identiteta, odnosno modela njihovog konstituisanja. Svakako, evropski identitet mora biti zasnovan na markiranju bitnih zajedničkih mjesta u istoriji i kulturnim vezama tokom prošlosti i sadašnjosti itd. Na sličan način evropejstvo tumači Moren, koje vidi kao sistem razlika koje mogu biti izvor sukoba, ali još prije osnova dijaloga. Inače, po njegovom mišljenju se kulturni dijalog uvijek i odvijao na polju visoke evropske kulture.

Ulazak u EU za svaku novu članicu, osim preduslova da ima stabilne institucije koje garantuju vladavinu prava, demokratiju i poštovanje ljudskih i manjinskih prava, podrazumijeva ispunjavanje kriterijuma po kojima se procjenjuje njeno uklapanje u postojeći sistem jedinstvenog tržišta, pravnog i političkog okvira koji je EU uspostavila, odnosno korespondiranje sa opštim načelima koja se tiču pravnih i ekonomskih standarda jedinstvenih za sve članice, znači i razvijanje sopstvenih (evropskih) konkurentskih pozicija u odnosu na globalno okruženje.

13. 4. CRNA GORA I EVROPSKA UNIJA

(odnos nacionalnog/lokalnog i nadnacionalnog/regionalnog identiteta)

13. 4. 1. STANJE I RAZVOJNE PRETPOSTAVKE

Odavno je u domaćoj javnosti prihvaćena hipoteza da će se evropske integracije po Crnu Goru⁶, slično ostalim članicama, odraziti pozitivno na ekonomskom i političkom planu. Uprkos tome, mora se imati u vidu da je proces pristupanja, potom pozicioniranja u široj regionalnoj odnosno evropskoj zoni, veoma zahtjevan i kompleksan u svakom smislu. Iskustva drugih zemalja pokazuju da su, upravo, kulturne integracije najkomplikovaniji dio stvaranja regionalnih zajednica. Jer je riječ, nazgled, o „kontradiktornom” procesu. S jedne strane, postoji težnja da se svaka zemlja što više integriše u EU, a sa druge da očuva svoju posebnost.

Prihvatanje evropskog kulturnog identiteta za Crnu Goru ne bi trebalo da znači negaciju nacionalnog, već integrišuće prevazilaženje razlika na nacionalnom i supranacionalnom nivou. Takođe, kroz adekvatnu nacionalnu kulturnu politiku (slično ostalim sadašnjim i budućim članicama Unije) Crna Gora treba da razvija evropski kulturni identitet, paralelno sa očuvanjem (multi)nacionalnih kulturnih vrijednosti u autentičnom domaćem ambijentu, s obzirom na postojeću multinacionalnu

⁶ „Crna Gora može biti unutrašnje spremna za članstvo u EU do 2014. godine. Međutim, zbog neizvjesnosti unutrašnje spremnosti EU da integriše nove države članice (nakon Hrvatske i Islanda), kao i snažnog regionalnog faktora (koji u EU krugovima često znači nametanje konvoj-pristupa nasuprot proklamovanoj regati u procesu pristupanja), odluka o pristupanju, kao politički čin, može biti donijeta i nešto kasnije” – http://www.canu.org.me/cms/novosti/op%25alte_novosti/zavr%25alna_rasprava_na_potprojektu_integracija_u_evropske_i_evroatlantske_strukture_20100325404/

i multikonfesionalnu strukturu crnogorskog društva. Multikulturalizam se na domaćem planu mora, takođe, realizovati kroz interkulturalnu dimenziju koja podrazumijeva kako razumijevanje između različitih etničkih, kulturnih, socijalnih grupa tako i njihovu homogenizaciju, ali ne i asimilaciju, u cilju prezentacije bogatstva različitosti, inkorporiranog u zajednički kulturni i socijalni identitet (time i socijalni balans, u mjeri objektivnih potencijala), koji će se forsirati u narednim godinama i decenijama.

Od izuzetnog značaja za kulturnu integraciju na evropskom nivou je stvaranje evropske kulturne institucionalne mreže, preko koje bi difuzija nacionalnog kulturnog nasljeđa i aktuelnih vidova stvaralaštva „pokrila” cijelu Evropu u smislu razmjene, upoznavanja nacionalnih kulturnih sistema između sebe. To je jedini način da evropeizacija, kao pozitivan proces, ne asimiluje lokalno za račun regionalnog, tj. evropskog. (Zapravo, zanimljivo je da su, ulaskom u Evropsku uniju, nacionalne kulture (koje su većinom tokom XIX i početkom XX vijeka homogenizovale svoje lokalne kulture) sada u situaciji da ih internacionalizuju).

13. 4. 2. MOGUĆI PROBLEMI

– Mnoge razvijene zapadne zemlje (iako su same pokretači cijelog projekta Evropske unije) su u strahu da ne „utope” nacionalnu kulturu u evropski kulturni sistem koji će apstrahovati njihove specifičnosti.⁷ Takođe, sve intenzivnija i obimnija pokretljivost ljudi, naročito u okviru EU, čini akulturacijske procese dinamičnijim. Stoga je neminovno da ljudi, na neki način, imaju više identiteta, ali koji ne isključuju jedan drugi. Mijenja se, zapravo, način na koji se percipira, ne samo odnos prema državi već i nacionalni i kulturni identitet, koji, upravo zbog pomenutog, postaje značajna tema ne samo političkog već i akademskog diskursa. Tim prije ako se nastavi trend pretvaranja države u teritorijalno-administrativnu jedinicu supranacionalnog pravnog i političkog poretka, temeljenog na opštim evropskim, a ne samo nacionalnim, državnim pravima.

– Iako neki elementi procesa djeluju kao da su disharmonični, potrebni su i djelotvorni u procesu transmisije različitosti. Recimo, s jedne strane je nacionalni jezik u „opasnosti” od dominacije u EU francuskog, njemačkog i, naročito, engleskog jezika⁸, što na institucionalnom nivou EU, tako sve više i u praksi njenih članica, ali i

⁷ Sumnja je usmjerena na mogućnost da bi se supranacionalni ili nadnacionalni model članstva i civilnih prava mogao, u doglednoj budućnosti, naći u protivrječju sa dosadašnjim dominirajućim nacionalnim modelom zajedništva. No, mnogi teoretičari, među kojima i S. Castles [18], ukazuju da će oslanjanje građansko-državljanjskog statusa na individualno članstvo u državi-naciji biti uskoro prevaziđeno jer i sam koncept države trpi velike promjene.

⁸ Evropska unija je, takođe, prepoznala izazov višejezičnosti u svojim okvirima, pa je donijela nekoliko strategija i preuzela mjere kojima se trenutno broj službenih jezika popeo na dvadeset tri (češki, danski, engleski, estonski, finski, francuski, grčki, litvanski, latvijski, mađarski, malteški, holandski, njemački, poljski, portugalski, slovački, slovenski, španski, švedski i italijanski jezik), a koristi i tri službena pisma: latinicu, grčki alfabet i ćirilicu (sa

cijelog svijeta. Sa druge strane, retrogradno bi bilo ne prihvatiti jezičku „unifikaciju” i ne raditi na jačanju svijesti i podizanja kvaliteta znanja stranih jezika kod crnogorskih građana, s obzirom na to da je upotrebom poznatog jezika komunikacija olakšana, a prevazilaženje kulturnih razlika i njihovo uzajamno upoznavanje, na principu interkulturalne saradnje, brže i jednostavnije. No, i samo laičkim osvrtom na stepen znanja stranih jezika u Crnoj Gori primjećuje se da ono nije na zadovoljavajućem nivou. Dok je prema istraživanju Eurobarometer-a, 2006. godine 56% svih građana EU sposobno da vodi razgovor na još jednom jeziku, osim svog maternjeg jezika, 28% smatra da može voditi razgovor na još dva jezika. Prema planu EU taj procenat bi u budućnosti trebalo da iznosi 100%.

– Takođe, osim jezičke „centričnosti” izuzetno je važno sagledavanje, tj. lociranje sopstvenog položaja u kontekstu relacije *centar* i *periferija*.⁹ Jer je, kao uopšte u savremenom društvu, i u EU (ili u korelaciji EU i „ostatka” Evrope) evidentna, na neki način, hijerarhijska organizacija, kao i njena institucionalna refleksija, što obično znači da centar koji podrazumijeva veću industrijsku i uopšte ekonomsku razvijenost, urbanizovanost, stepen demokratije, samim tim, ima i veću moć (naročito u koncipiranju zajedničke budućnosti) od periferije/a. Upravo je Balkan, doskoro, interpretiran kao „periferija” Evrope. Pozicioniranost Balkana još uvijek, nažalost, zavisi od naslijeđenih stereotipa o njemu. Tumačeći ih, između ostalih, Marija Todorova u studiji *Imaginarni Balkan* obrazlaže kako je „Balkan ostao kmet Evrope, anticivilizacija, njen alter ego, njena tamna strana”. Ova istoričarka, nakon što je objedinila i analizirala brojne stereotipe o Balkanu, analizira i pogrdni pojam „balkanizacije” koji se tumači, osim kao sinonim za povratak plemenskom, kao, kako kaže, proces „usitnjavanja velikih i snažnih političkih jedinica”. Stoga Balkan kao nešto „drugo” u odnosu na Evropu (kao centar) ima još uvijek nezahvalan status periferije. Pod balkanizmom se ne tako rijetko smatraju tzv. antievropski (ili anticivilizacijski) standardi ponašanja, suprotstavljenost kosmopolitizmu na račun provincijalnog. Ovi stereotipi su izuzetno opasni, uostalom, kao i svaka generalizacija koja se zasniva na redukcionizmu. U tom smislu valja razmisliti o intenzivnoj strategiji

ulaskom Bugarske u EU). Inače, jezička raznolikost EU je bitna tema javnih politika Evropske komisije od njenih početaka, a naročito aktuelizovana tokom 2007. godine, kada su službeni jezici prošireni sa tri nova (bugarski, rumunski i irski jezik). Sa druge strane, baskijski, galicijski, katalonski jezici se nijesu izborili za status službenih jezika, ali jesu za mogućnost obraćanja na maternjem jeziku evropskim institucijama. Irski jezik je, pak, dobio status službenog jezika, zato što se govori na cijeloj površini Irske. Dok se pomenuta tri koriste samo u pojedinim djelovima određene države članice. Povećanje broja službenih jezika EU je direktno povezano s povećanjem troškova prevođenja dokumenata i interpretacije sastanaka i konferencija EU. EU godišnje troši 1.1 milijardu eura na prevođenje i interpretaciju tekstova, što okvirno iznosi 1% godišnjeg budžeta EU.

⁹ Odnos „centra” i „periferije” se, na neki način, ogleda kroz različite pozicije njenih članica ukrštenih po nekoliko vrsta kriterijuma: podjele na stare i nove članice, razvijeni sjever i siromašni jug, na male i velike zemlje, na one koje zanima više ekonomska integracija i one koje zanima više politička integracija, potom na one koje žele i očekuju više od integracija i one kojima taj proces manje znači itd. [19].

(naročito tokom perioda kandidature za ulazak u EU) rušenja naslijeđenih i opterećujućih stereotipa. Stereotipi o Balkanu, time više ili manje i o Crnoj Gori, proizvedeni na ovaj ili onaj način, sve dok postoje, znatno umanjuju mogućnost da se pristupi evropskoj sferi modernog identiteta. Imajući u vidu da, kako je još prije više od pola vijeka I. Sekulić isticala „spoljašnji izgled malog naroda zavisi od uticaja i ocene velikih naroda”, treba poraditi na rušenju stereotipa pozitivnom akcijom u političkom, kulturnom i uopšte javnom životu, a tamo gdje se istina eventualno poklapa sa njima, mijenjati stvarnost. Jedino tako je moguća kompetitivnija nacionalna budućnost, kako u odnosu na regionalno odnosno evropsko tako i na globalno okruženje.

– U procesima željenih integracija je veoma važna anticipativna enkulturacija¹⁰, kao mehanizam kojim se vrši kulturna adaptacija na situaciju. Recimo, potrebno je u školske udžbenike uvrstiti gradivo koje upoznaje učenike sa evropskom istorijom i regionalnim kulturnim vezama¹¹. U medijske sadržaje treba uključiti teme koje se bave na različite načine Evropom, tj. kulturnim vezama unutar njenih granica, temeljnim vrijednostima koje su integrisane odavno u evropskoj tradiciji, zajedničkim „tačkama” u okviru istorijskih procesa, ali i aktuelnim fenomenima. (U okviru EU postoji niz tzv. evropskih medija, odnosno štampanih i elektronskih magazina).

– Nasuprot prethodnim progresivnim vidovima enkulturacije, potrebno je eliminisati regresivnu enkulturaciju koja se ogleda u „odbijanju” širih identitetskih okvira (a može da se ogleda, na primjer, u odbijanju emigranata da se učlane u lokalne strukture i organizacije države u kojoj privremeno rade ili da nauče njen jezik, upoznaju kulturu). Regresivna enkulturacija se, takođe, ogleda i kroz neopravdani strah od „drugih” (zbog toga se vode javne polemike oko reorganizacije imigracione politike, naročito u zemljama EU gdje su na vlasti partije desnice¹²). Ne treba prenebregnuti da se kao problem može javiti „stav” koji je bio prisutan kod većine centralnoistočnih i jugoistočnih zemalja Evrope da su one, u etničkom smislu, homogene, pa ih kao takve treba, po svaku cijenu, očuvati, kao i da određeni tipovi integracija mogu „asimilovati” njihov nacionalni identitet. Ova isključivost, koja je kulminirala devedesetih godina prošlog vijeka, u vrijeme raspada SSSR i SFRJ, se od strane nekih teoretičara tumači činjenicom da još uvijek nijesu u potpunosti „iživile” svoj nacionalni identitet, s obzirom na to da su mnoge tek odnedavno postale samostalne države ili obnovile svoju državnost nakon duge pauze. Naime, „na-

¹⁰ Termin enkulturacija, u smislu koji koriste antropolozi i kulturolozi, odnosno u tumačenju Melvila Herskovica, koji je prvi njime označio proces uzajamnog usvajanja kulturnih vrijednosti i sadržaja.

¹¹ Inače, projekat uvođenja predmeta Evropske integracije za srednje škole je već inicirala Kancelarija Evropske unije u Crnoj Gori u saradnji sa Ministarstvom za evropske integracije.

¹² U knjizi Kristofera Kaldvela *Odras Revolucije u Evropi* ukazuje se na sve veći strah od „islamizacije”, koji je, slično drugim strahovima na istu temu, zapravo posljedica sve težih i neizvjesnih ekonomskih prilika. Slični opasni ksenofobični strahovi se, nažalost, čuju u mnogim evropskim sredinama (recimo, ishod referendumu o gradnji, tj. zabrani gradnje minareta u Švajcarskoj itd.).

cionalne države Centralne i Jugoistočne Evrope, prije sticanja svoje većinom, zakašnele, nezavisnosti, pa sve do danas, sebe vide kao političko-teritorijalni izraz određene etničke grupe” [20].

– Isto tako se može desiti pojava tzv. enkulturacijskog konflikta, odnosno situacije da pojedinac, zbog pluralizacije kulturnih identiteta i životnih stilova, nigdje ne pripada, odnosno da osjeti identitetsku krizu koja mu onemogućava izbor referentnog okvira identiteta. Moderni pojedinac se, naime, neprekidno kreće između različitih i često suprotstavljenih društvenih sredina (recimo, potiče iz tranzicione zemlje a emigrira u visokorazvijenu ili iz ruralne sredine pređe u supkulturni milje gdje se pomiješaju standardi koji ga kao individuu i člana kolektiviteta oblikuju i sl.). Tenzije koje savremeni način života nameće, a koji je, na indirektan način, ugrađen u koncept integracija nerijetko dovode pojedinca do autoproblematizacije (koja je i inače srž evropske kulture). U periodu ekonomske krize, koja je zahvatila ne samo Evropu već i cijeli svijet, pojačava se kriza identiteta ili staje u njegovu odbranu (sa različitih pozicija i svjetonazora). Takođe, poznato je da što su ljudi, u ekonomskom ali i duhovnom smislu, manje sigurni u svoju budućnost, utoliko su skloniji da se više fokusiraju na svoj identitet i to na negativan, destruktivan način. Svi pomenuti vidovi regresivne enkulturacije bi, takođe, mogli zahvatiti Crnu Goru ukoliko se pravilno ne bude sprovodila kulturna politika, ali i razvijala građanska svijest, kultura dijaloga i multikulturalnost tretirala kao bogatstvo različitosti, a ne prijetnja konstitutivnoj naciji/ama.

13. 4. 3. MOGUĆI PRAVCI RAZVOJA

Kratkoročni

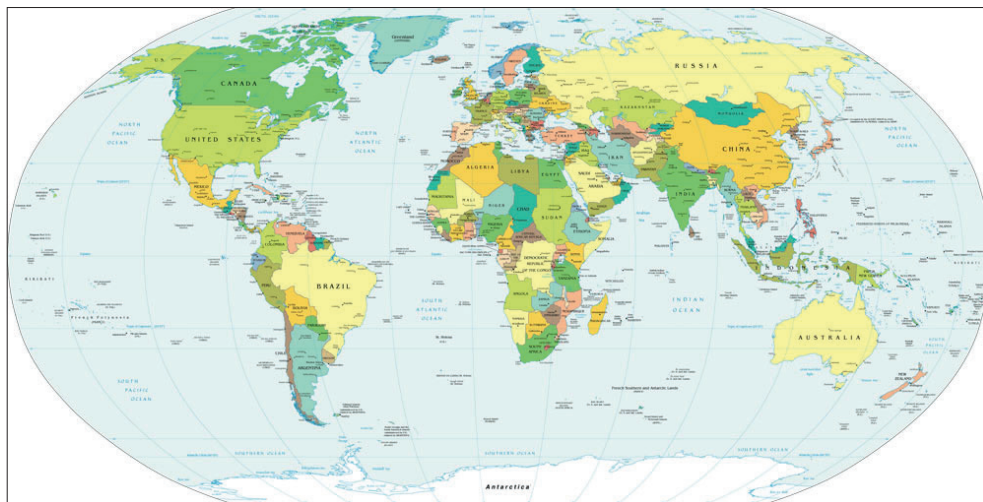
- u nacionalnu kulturnu politiku ugraditi preporuke koje se odnose na očuvanje markantnih faktora kulturnog (nacionalnog) identiteta u odnosu na regionalno, evropsko okruženje (iskoristiti programe i preporuke evropskih organizacija i zemalja koji su u sličnoj razvojnoj fazi);
- napraviti bazu podataka svih kulturnih djelatnosti od nacionalnog značaja;
- napraviti registar najprepoznatljivijih kulturnih materijalnih i nematerijalnih vrijednosti iz domena tradicionalnog nasljeđa;
- sagledati poziciju „centra” i „periferije” u EU; podsticati dijalog i aktivnosti između kulturnih institucija i pojedinaca na evropskom nivou; mijenjati unutrašnje i spoljašnje stereotipe.

Srednjoročni

- sprovoditi anticipativnu enkulturaciju kroz školski sistem i medijske sadržaje;
- povećati nivo znanja stranih jezika na nacionalnom nivou.

Dugoročni

- migracionu politiku prilagođavati u zavisnosti od globalnih trendova populacionih kretanja; podsticati povratak dijaspore u zemlju;
- eliminisati regresivnu enkulturaciju, suzbijati ksenofobiju, jačati sociokulturnu ulogu „drugog”, odnosno „stranca”.

Slika 13. 3. Svijet, politička karta

13. 5. CRNA GORA I PROCES (KULTURNE) GLOBALIZACIJE (odnos nacionalnog/lokalnog i nadnacionalnog/globalnog identiteta)

13. 5. 1. STANJE I RAZVOJNE PRETPOSTAVKE

Za male države poput Crne Gore proces globalizacije predstavlja u isto vrijeme i potrebu (da se brže uklopi u ionako nezaustavljivi proces globalizacije), ali i opasnost (da ne razloži svoj kulturni identitet, odnosno temeljne vrijednosti i ne utopi se potpuno u masovnu kulturu). Predviđanja su da će, kao što je u prethodnim djelovima teksta isticano, suverenitet države slabiti, a nacionalne institucije, dijelom, prenijeti na nadnacionalna tijela upravljanja i nacionalne granice u klasičnom smislu nestajati. (Naročito zemlje u tranziciji moraju biti obazrivi da se što bezbolnije uklope u globalizacione procese koji, diktirani najviše zahtjevima međunarodnih organizacija i korporativnog kapitala, mogu „preuzeti” dio suvereniteta domaćih institucija).

Osim političkih i ekonomskih posljedica, kulturna dimenzija globalizacije će se osjetiti kroz opšti trend homogenizacije kulture i širenja masovne kulture, ali i kroz moguću fragmentaciju „domaće” nacionalne kulture, usljed veće pokretljivosti stanovništva i kulturne razmjene.

Migratorna kretanja koja će, po svojoj prirodi, više biti imigracije (usljed velikih projekata) u Crnu Goru će, takođe, uticati na akulturacijske procese. Takođe, veći broj stranaca među imigrantima (osim dijela dijaspore koja će se moguće vratiti u Crnu Goru zbog poboljšanih uslova života, uzrokovanih, u prvom redu, budućim pristupanjem Crne Gore Evropskoj uniji) unijeće novu multikulturnu dimenziju u crnogorsko društvo (do 2015. godine će se useliti 15.000 privremeno doseljenih lica, do 2030. godine oko 60.000, a 2050. godine oko 110.000, kao i značajan broj stalno doseljenih lica). To će se, inače, dešavati u uslovima evropskog depopulacionog

trenda (do 2050. godine će se populacija Evrope smanjiti za 10% u odnosu na stanje iz 2007. godine i doći će do senilizacije zapadnih društava)¹³. Crna Gora neće imati negativan populacioni trend.

Usljed kulturne globalizacije desiće se i mnoge vrijednosne promjene, odnosno stavovi prema porodici, braku, polnosti, rađanju itd. Kroz sve izraženiju kulturu individualizma, odnosno tzv. ja-stva, transformaciju, naročito širih, porodičnih veza, reducirano rađanje ili odustajanje od njega, pa i pojavu alternativnih oblika seksualnosti itd., stvoriće se drugačiji ambijent od postojećeg koji, svakako, neće ići naruku progresivnim populacionim kretanjima u Crnoj Gori (do 2050. godine će imati nišku ali, ipak pozitivnu stopu rasta stanovništva, tako da će u odnosu na 2009. godinu, kada je imala oko 640.000 stanovnika, do 2015. godine brojati 662.746, do 2030. godine 689.746, a do 2050. godine 728.430 stanovnika).

U kontekstu širih društvenih promjena, naročito u okviru nove duhovnosti, doći će, dijelom, i do drugačijeg odnosa prema religiji/ma i ideologiji. Novi svijet preplaviće i nove ideologije (jedna od njih je već zaživjela *New Age* koja najavljuje velike promjene, zastupa totalitarni karakter svijeta i podrazumijeva duhovnu obnovu pojedinca), pa će i u Crnoj Gori, vrlo moguće, doći do promjene „klasične” percepcije religije i ideologije.

Ali globalizacija će osim promjene vrijednosnih sistema, usloviti i kreiranje, samim tim što se zasniva na kulturnom i vjerskom pluralitetu tolerantnijeg društva. Individualne slobode će se razvijati, kao i pravo izbora svih vrsta (ali, opet, u limitiranom opsegu date ponude globalnog društva).

13. 5. 2. MOGUĆI PROBLEMI

– strah od „asimilacije” nacionalne kulture, odnosno gubljenje lokalnih/nacionalnih kulturnih obilježja usljed širenja masovne kulture (pop kulture i tzv. amerikanizacije);

– pojava otpora prema globalnom kulturnom umrežavanju u vidu formiranja potkulturnih, kontrakulturnih ili političkih pokreta protiv globalizacije (poput ATTAC-a i dr.);

– ksenofobija i predrasude prema „drugom” i „drugačijem” usljed intenzivne pokretljivosti svjetskog stanovništva.

13. 5. 3. MOGUĆI PRAVCI RAZVOJA

Kratkoročni

– u demografskom smislu formulisati proaktivne mjere iz socijalne, ekonomske, porezne, obrazovne politike, kao i optimalni (i)migracijski obrazac;

¹³ Na globalnom nivou će svjetsko stanovništvo dostići do 2050. godine 9,4 milijarde, od čega će 7,8 milijardi svjetske populacije pripadati nerazvijenim zemljama. To znači da će demografska dimenzija globalizacije imati svoje gubitnike i svoje dobitnike (suprotno ekonomskom rastu, razvijene zemlje će biti demografski gubitnici i obrnuto).

- u nacionalnu kulturnu politiku ugraditi preporuke koje se odnose na očuvanje markantnih faktora kulturnog (nacionalnog) identiteta u odnosu na globalno okruženje (iskoristiti programe i preporuke međunarodnih organizacija);
- napraviti bazu podataka svih kulturnih djelatnosti od nacionalnog značaja;
- sprovesti mjere zaštite i očuvanja kulturne baštine;
- jačati multikulturalne principe kroz svakodnevnu kulturu, usljed kosmopolitizacije društva.

Srednjoročni

- sprovoditi programe za njegovanje domaće kulturne različitosti i razumijevanja različitih kulturnih slojeva i lokalnih tradicija;
- kanalisati migracione obrasce, zaustaviti koncentraciju stanovništva samo u najrazvijenijim urbanim sredinama;
- podsticati povratak dijaspore kroz kulturne i ekonomske programe integracija.

Dugoročni

- suzbijati ksenofobiju, jačati sociokulturnu ulogu stranca i uopšte razvijati toleranciju prema „drugom” kao temeljnoj vrijednosti kulture;
- voditi ispravnu imigracionu politiku, vladavinu prava, poštovanje drugih, jednakost, demokratiju (jer identitet nije čisto stvar etniciteta, već je pitanje vrijednosti, tj. njihovog zajedničkog prihvatanja).

13. 6. KULTURNI (NACIONALNI) IDENTITET U FUNKCIJI TURISTIČKOG IMIDŽA CRNE GORE

13. 6. 1. STANJE I RAZVOJNE PRETPOSTAVKE

Kulturni (nacionalni) identitet može biti, na različite načine, „kompetitivan”. Ne samo u smislu identifikacionog pozicioniranja u regionalnom, evropskom i globalnom okruženju. On se, naime, može i tržišno pozicionirati. Između ostalog, u smislu turističke promocije države.

Prisustvo (multi)nacionalnog kulturnog fonda u turističkoj ponudi Crne Gore je izuzetno važno, s obzirom na to da je turizam, ionako, oblast iz koje se najviše crpu ideje za predstavljanje države na međunarodnom planu.

Intencija je da Crna Gora postane u narednim decenijama jedna od vodećih turističkih destinacija u regionu. Za to je, osim infrastrukturnih, prirodnih, materijalnih i svih drugih potencijala, potrebno definisati i kulturni kapital (tradicijsko nasljeđe, ali i savremene izraze multinacionalne kulture Crne Gore), koji se mogu, između ostalog, valorizovati u turističke svrhe.

Svako kulturno dobro je potencijalni turistički resurs. Svjetska statistika iz oblasti turizma pokazuje da je više od 10% svih turističkih putovanja motivisano kulturnom ponudom. Kod nas je, inače, krajem 80-ih godina XX vijeka taj procenat iznosio 7–8%, da bi narednih godina došlo do pada. Trenutna situacija, takođe, ne po-

kazuje naročite znake oporavka, niti je napravljena preciznija strategija „upotrebe” kulturnog kapitala.

Iako se u pomenutom smislu kulturni potencijal dovodi u kontekst njegovog ekonomskog „plasmata”, jasno se nameće zaključak da je, zapravo, više riječ o državnom (kulturnom) imidžu u turističkoj promociji zemlje¹⁴, nego o kulturnom nacionalnom identitetu. To je činjenica, ali je isto tako sve evidentnije da se u savremenom društvu ove dvije kategorije, i na individualnom i na kolektivnom nivou, često miješaju, pa i poistovjećuju, s obzirom na njihovu fleksibilnost.

Državni nacionalni identitet je, jasno, mnogo kompleksniji pojam i stabilnija kategorija koja „prethodi” nacionalnom imidžu. To jest, određeni identitetski realitet je nužan preduslov za izgradnju i promjenu imidža. S tim što promjena imidža vremenom utiče na promjenu ili dopunu kolektivnog identiteta, posebno ukoliko je promijenjena vrijednosna orijentacija koja je oblikovala prethodni imidž. Sličnosti između pojma imidž i identitet se ogledaju u tome što su oba fluidni i situaciono uslovljeni.

Imidž se, dakle, može i namjerno konstruisati, posebno kada je riječ o grupnom institucionalnom imidžu, kakav je državni. Postojeći imidž se u tom smislu može inovirati i poboljšati, u skladu sa koncipiranjem vizije budućnosti zemlje. „Vizija je da Crna Gora postane mediteranska destinacija sa raznolikom ponudom tokom cijele godine – sa spektrom jedinstvenih atributa koji su privlačni za više ključnih segmenata srednjeg i luksuznog tržišta” [22].

Dakle, smjernice izgradnje imidža bi, prirodno, trebalo nastaviti u pravcu turističke promocije zemlje (potenciranjem prirodnih ljepota, reklamiranjem ekološkog načina života, promocijom kulturnih dešavanja i manifestacija koje scenski identifikuju Crnu Goru kao multikulturnu i multinacionalnu sredinu i, nadasve, mediteransku zemlju).

Činjenica je da kulturni kapital pokazuje, u osnovi, simboličku polifunkcionalnost. Samim tim što su sadržaji i nacionalni, lokalni u identifikacijskom, ali i tržišni (reklamni) u upotrebnom smislu. Takođe, poznato je da dobro „upakovan” kulturni proizvod (kao spoj tradicije, ali i novog vida njegove prezentacije, upravo kroz popularnu ponudu) može i te kako da utiče na stvaranje željenih predstava o državi,

¹⁴ Predstava o državi na osnovu njenog kulturnog ili, u konkretnom kontekstu, turističkog „profila” može nastati spontano kao posljedica atribucija dobijenih na osnovu realnih događanja, ustaljenih aktivnosti sociokulturnih, ekonomskih ili političkih činilaca. Ili obrnuto, državni imidž se može namjerno osmišljavati, redefinisati, skoro kao u marketingu, kontrolisanim djelovanjem nadležnih državnih institucija, medija i drugih relevantnih aktera u tom pravcu. Isto tako u oblikovanju imidža mogu biti dominantne predstave koje se grade duži vremenski period i to obično po istim sociokulturnim obrascima ili, obrnuto, kada se uzimaju kao markeri novi redefinisani obrasci. Zbog nestabilnosti parametara, mnoge definicije prilikom kategorijalnog određenja pojma potenciraju i izvjesnu dozu „fabriciranja” stvarnosti ili imitacije kao jednog od važnih svojstava svakog imidža. To je, naime, u skladu sa suštinom imidža koji je, iznad svega, komunikološka kategorija, s obzirom na to da značenje nalazi tek u oku primaoca poruke, odnosno predstave koja se održava u javnosti.

njenom sociokulturnom background-u. U tom smislu je veoma važno u narednom periodu plasirati sve vidove kulturnog kapitala, interesantne za turističku „upotrebu”, a naročito nematerijalnih kulturnih dobara, poput festivala, karnevala i drugih folklornih manifestacija i događaja jer, zbog svoje multimedijalnosti, vrlo lako i brzo stvaraju željene asocijacije o ljudima i prostoru u kojem se dešavaju. Kulturna dobra su, u neku ruku, „proizvod” ili, pak, reklama za proizvod (državu) po kojima se ona prepoznaje i kojima se, u konačnom, pozicionira u odnosu na druge države. U sve oštrijoj konkurenciji sve zahtjevnijeg tržišta, nacionalna i lokalna kulturna dobra moraju se zasnivati na originalnosti i autohtonosti kako bi se izdvojili iz mnoštva slične, naročito regionalne ponude.

U procesu odabira kulturnog potencijala i njegovog plasmana na tržištu, kao i zbog refleksije na državni imidž, neophodno je da budu uključeni svi relevantni društveni subjekti: državne institucije (koje ionako imaju glavnu ulogu u koncipiranju kulturne politike i turističke strategije), ali uz neophodnu pomoć stručnjaka, kulturnih i javnih djelatnika, medija, civilnog sektora i nevladinih organizacija, vjerskih zajednica, preduzetnika i, na kraju, svih građana Crne Gore.

13. 6. 2. MOGUĆI PROBLEMI

- Crna Gora je već prepoznata kao prirodno lijepa i atraktivna turistička destinacija, ali njen kulturni potencijal, odnosno identitet nije dovoljno integrisan u okviru turističkog referentnog okvira;

- u praksi nije dovoljno prepoznatljiv ni tip turizma koji se nudi tržištu (lutanja od elitnog do masovnog, kao ni granica između ponude kulturnih sadržaja i popularne zabave), s obzirom na to da se ponuda prelijeva iz jednog sociokulturnog obrasca u drugi);

- multikulturalnost u Crnoj Gori nije dovoljno iskorišćena kao turistički „proizvod”;

- lokalne tradicije nijesu ravnomjerno integrisane u turističku ponudu.

13. 6. 3. PERSPEKTIVE RAZVOJA

Kratkoročne

- kreirati turističke proizvode na nacionalnoj i lokalnim kulturama po regijama (srednja, južna i sjeverna Crna Gora);

- iskoristiti relativno pozitivan imidž tolerancije i multikulturnog življenja (po čemu je Crna Gora, u svakom slučaju, ispred regiona);

- napraviti bazu podataka kulturnih aktivnosti u cijeloj zemlji koje mogu biti turistički zanimljive;

- napraviti selekciju najvažnijih kulturnih lokacija i manifestacija i uvrstiti ih u programe turističkih ekskurzija;

- napraviti selekciju kulturnih i folklornih manifestacija i događaja koji scenski identifikuju Crnu Goru (kao mediteransku, multikulturnu zemlju koja baštini više različitih tradicijskih slojeva) i umrežiti ih kroz sistem ponude.

Srednjoročne

- kao odgovor na pojačanu unifikaciju i stapanje kultura, u turističkom smislu, povećati autentičnost i originalnost svake domaće lokacije i proizvoda;
- povećati autentičnost u odnosu na konkurentske, posebno regionalne, destinacije;
- razvijati planski, i po geografski i sociokulturnim zonama, uravnoteženi turizam.

Dugoročne

- uskladiti kulturnu ponudu sa promjenama na tržištu;
- komercijalizovati nove vrijednosti kulturnih proizvoda.

13. 7. ZAKLJUČAK

Crnu Goru očekuju kompleksne društvene promjene u narednim decenijama, izazvane, prije svega, integracionim procesima na evropskom i globalnom nivou. Međutim, kulturnu dinamiku i posljedice akulturacije je veoma nezahvalno „prognozirati”, s obzirom na suptilnost procesa. Ipak, izvjesno je da će se Crna Gora, nakon pridruživanja Evropskoj uniji i aktuelizovanja pitanja evropskog kulturnog identiteta (u odnosu na nacionalni) naći u još kompleksnijem integracionom izazovu – procesu (kulturne) globalizacije.

No, da bi paralelno sa stupanjem u nova identitetska područja bila kompetitivna i uspješna, u bilo kojoj sferi nacionalnog djelovanja, Crna Gora mora definisati i sačuvati prepoznatljivost na kulturološkom i potencijal na antropološkom i demografskom planu. To znači da se mora uključiti u procese širih kulturnih integracija, ali na zdravim osnovama (uz poštovanje opštih standarda, ali i očuvanje sopstvenog kulturnog, odnosno nacionalnog identiteta).

Na sličan način će se sa globalizacijom suočiti i Evropa, posmatrana kao zaseban entitet. Ostaje da se vidi da li će želja za većom homogenizacijom svijeta ili otpor prema unifikaciji prevagnuti (kako globalizaciju, zavisno od tumačenja procesa, vide pristalice ili protivnici). Ili, naprosto, neminovnost procesa!

Male države poput Crne Gore će se posebno naći u iskušenju tokom procesa širih integracija. Njihova veličina može da ima, naime, refleksiju ne samo na distribuciju autoriteta (odnos centra i periferije u političkom i ekonomskom odlučivanju) već i na kulturni promet (u kojem mnogo lakše i brže nestaju, po obimu, manje kulture). Sa druge strane, mala zemlja može biti zanimljiva kao egzotična tačka, naročito kada kao Crna Gora ima multikulturnu, multinacionalnu strukturu u okviru koje postoji zanimljiv potencijal za predstavljanje i kompeticiju na međunarodnom planu, naročito u oblasti turističke privrede, koja ne samo u ekonomskom smislu već i u simboličkom nudi prostor za inovacije i kompetitivnost.

REFERENCE

- [1] Koković, D.; Žolt, L.: *Činioci negovanja nacionalnog i kulturnog identiteta u Vojvodini*, str. 50.
- [2] Vidjeti: Frisby, D.: *Fragments of Modernity*, Polity Press, Cambridge, 1985.
- [3] Kelner, D.: *Medijska kultura*, str. 382.
- [4] Berman, M.: *All That is Solid Melts Into Air*, Simon& Schuster, New York, 1982
- [5] Berman, 1982.
- [6] Stojković, B.: *Evropski kulturni identitet*, str. 26.
- [7] Opširnije u: Stupar, M.: *Pojam evropskog građanina*, Breton, R., *Identification in Transnational political Communities*.
- [8] Stojković, B.: *n. d.*, 143.
- [9] *Isto*, 144.
- [10] Tomlinson, J.: *Globalization and Culture*, str. 71.
- [11] Berger, P. L.: *The Cultural Dynamics of Globalization*, p. 2.
- [12] Anderson, B.: *Nacija: zamišljena zajednica*, Plato, Beograd, 1991.
- [13] Lečner, F.; Boli, Dž.: *Kultura sveta*, str. 201.
- [14] Moren, E.: *Kako misliti Evropu*, Svjetlost, Sarajevo, 1989.
- [15] Đordano, K.: *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*, str. 209.
- [16] Grosbi, S.: *Territoriality: the transcendental, primordial feature of modern societies*, p. 163.
- [17] Đordano: *n. d.*, str. 209.
- [18] Castles, S.; Miller, M. J.: *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, 1998.
- [19] Vidjeti: Stupar, M.: *Pojam evropskog građanina*.
- [20] www.mtc.co.me/manifestacij.php
- [21] Đordano: *n. d.* str. 228.
- [22] Strategija razvoja turizma Crne Gore do 2020. godine.

LITERATURA I IZVORI

- [1] Anderson, Benedikt: *Nacija: zamišljena zajednica*, Plato, Beograd, 1991.
- [2] Bassand, Michele, Hainard, Francois: *Dynamique socio-culturelle regionale*, Presses polytechniques romandes, Lausanne, 1986.
- [3] Bauman, Gerd: *The multicultural Riddle: Rethinking National, Ethnic and Religious identities*, London: Routhledge, 1999.
- [4] Bek, U.: *Što je globalizacija*, Vizura, Zagreb, 2001.
- [5] Berger, Peter L.: Introduction: The Cultural Dynamics of Globalization. U: *Many Globalizations: Cultural Diversity in the Contemporary World*, ed. Peter L. Berger, Samuel P. Huntington, Oxford Press, Oxford, 2002, 1–16.
- [6] Berman, Marshall: *All That is Solid Melts Into Air*, Simon& Schuster, New York, 1982.
- [7] Božilović, Nikola: *Globalizacija kao nova akulturacija*, http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/knjige/index_html/knjiga_04/25_BozilovicN_ser_lat.pdf – 15. 04. 2010.
- [8] Božović, R.: *Kulturni identitet u globalnoj integraciji*, Sociološka luča, broj I/1, Nikšić, 2007.
- [9] Breton, Robert: *Identification in Transnational Political Communities*. In: *Rethinking Federalism*, UBC Press, Vancouver, 1994, pp. 40–58.
- [10] Brubaker, Rogers: *Nationalism reframed: nationhood and the national question in the New Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

- [11] Castles, Stiven; Miller, Mark J.: *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World* 1998.
- [12] Cohen, Anthony P.: *The Symbolic Construction of Community*. Routledge, London, 1990.
- [13] <http://www.monstat.org> –
- [14] <http://www.mtc.co.me> –
- [15] Dolo, Luj: *Individualna i masovna kultura*, Clio, Beograd, 2000.
- [16] Đordano, Kristijan: *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2001.
- [17] Eriksen, Tomas Hilen: *Etnicitet i nacionalizam*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2004.
- [18] *Evropski program pregleda nacionalnih kulturnih politika*,
- [19] [http://www.ministarstvokulture.gov.me/pretraga?query=zakon + o + kulturi&siteId=41&contentType=2&searchType=4&sortDirection=desc&pagerIndex=9](http://www.ministarstvokulture.gov.me/pretraga?query=zakon+o+kulturi&siteId=41&contentType=2&searchType=4&sortDirection=desc&pagerIndex=9) –21.11. 2009.
- [20] Freeman, C.; Jahoda, M.: *Budućnost svijeta*, Globus, Zagreb, 1980.
- [21] Friedman, Jonathan: *Being in the World: Globalization and Localization*. In: Mike Featherstone, ed.: *Global Culture, Nationalism, Globalization and Modernity*, Sage, London, 1990, 311–28.
- [22] Frisby, David: *Fragments of Modernity*, Polity Press, Cambridge, 1985.
- [23] Fukuyama, Francis: *The End of History and The Last Man*. Free Press, New York, 1992.
- [24] Gellner, Ernst: *Nacija i nacionalizam*, Politička kultura, Zagreb, 1998.
- [25] Gidens, E.: *Odbegli svet: kako globalizacija preoblikuje naše živote*, Stubovi kulture, Beograd, 2005.
- [26] Grosby, Steven: *Territoriality: the transcendental, primordial feature of modern societies*. In: *Nations and Nationalism*, 1(2), 1995, 143–164.
- [27] Huntington, Samuel: *Sukob civilizacija i preoblikovanje svjetskog procesa*, CID, Podgorica, 2000.
- [28] Kaldvel, Kristofer: *Odras Revolucije u Evropi: imigracija, islam i Zapad*, Beograd, 2009.
- [29] *Keeping the Promise: a forward – looking review to promote an agreed action agenda to achieve the Millennium Development Goals by 2015*,
- [30] http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/64/665–21. 11. 2009.
- [31] Kelner, Daglas: *Medijska kultura – Studije kulture, identitet i politika između modernizma i postmodernizma*, Clio, Beograd, 2004.
- [32] Kimlika, Vil: *Multikulturalizam*, CID, Podgorica, 2004.
- [33] Koković, Dragan; Žolt, Lazar: *Činioci negovanja nacionalnog i kulturnog identiteta u Vojvodini*, Sociološki pregled, XXXVII, br. 1–2, 2003, 49–59.
- [34] *Kulturna politika: Crna Gora – Izvještaj eksperata*,
- [35] [http://www.ministarstvokulture.gov.me/pretraga?query=zakon + o + kulturi&siteId=41&contentType=2&searchType=4&sortDirection=desc&pagerIndex=9](http://www.ministarstvokulture.gov.me/pretraga?query=zakon+o+kulturi&siteId=41&contentType=2&searchType=4&sortDirection=desc&pagerIndex=9)
- [36] Lakroa, Mišel: *New Age – ideologija novog doba*, Clio, Beograd, 2001.
- [37] Lečner, Frenk; Boli, Džon: *Kultura sveta*, Clio, Beograd, 2006.
- [38] Lofgren, Orvar: *The Nationalization of Culture*, *Ethnologia Europaea* XIX, 1989, 5–23.
- [39] Ljosa, Mario Vargas: *Kultura slobode*, http://uksrbije.org.rs/knjizevne_novine/
- [40] *IzStarijihBrojeva*. htm – 22. 01. 2010.
- [41] Malcolmsom, R.: *Popular Recreations under Attack*. In *Popular Culture: Post and Present*, 20–66, Croom Helm/Open University Press, London, 1982.
- [42] Matvejević, P.: *Nacionalna kultura i globalizacija*, Sarajevske sveske, br. 2, Sarajevo, 2003.

- [43] Mesić, Milan: *Globalizacija i građansko-državljska prava*, Politička misao, Vol. XLV, br. 1, 2008, 71–92
- [44] Miloradović, A. (ur.): *Globalizacija*, Osijek-Zagreb: Pan Liber, 1999.
- [45] Moren, Edgar: *Kako misliti Evropu*, Svjetlost, Sarajevo, 1989.
- [46] *Nacionalni program za integracije Crne Gore u EU*,
- [47] www.gov.me/sei/
- [48] *Nacrt zakona o kulturi*,
- [49] <http://www.ministarstvokulture.gov.me/pretraga?query=zakon+o+kulturi&siteId=41&contentType=2&searchType=4&sortDirection=desc&pagerIndex=7-2>. 4. 2010.
- [50] *Nacrt zakona o kulturnim dobrima*,
- [51] <http://www.ministarstvokulture.gov.me/pretraga?query=zakon+o+kulturi&siteId=41&contentType=2&searchType=4&sortDirection=desc&pagerIndex=4-2>. 4. 2010.
- [52] Ranitović, A.: *Globalizacija: šansa ili pretnja*, Filozofski fakultet, Beograd, 2008.
- [53] Semprini, Andrea: *Multikulturalizam*, Clio, Beograd, 1999
- [54] Skoko, B.: *Priručnik za razumijevanje odnosa sa javnošću*, MPR, Zagreb, 2006.
- [55] Stojković, Branimir: *Evropski kulturni identitet*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.
- [56] Stupar, Milorad: Pojam evropskog građanina, http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/fid/XXXI/d01/html_ser_lat – 13. 03. 2010.
- [57] *Strategija razvoja turizma Crne Gore do 2020. godine*,
- [58] www.gov.me/files/1235989848.pdf
- [60] Supek, Rudi: *Društvene predrasude i nacionalizam*, Globus nakladni zavod, Zagreb, 1992.
- [61] Todorova, Marija: *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2004.
- [62] Tomlinson, John: *Globalization and Culture*, University of Chicago Press, Chicago, 1999.
- [63] *United Nations Millennium Declaration*,
- [64] <http://www.un.org/millenniumgoals/>
- [65] <http://www.un.org/millennium/> – 21. 11. 2009.
- [66] <http://www.millennium-project.org/millennium/sof2000.html> – 21. 11. 2009.
- [67] Verdery, Ketrin: *Šta je bio socijalizam i šta dolazi posle njega*, Fabrika, Beograd, 2005.
- [68] Wehler, Hans-Ulrich: *Nacionalizam. Povijest. Oblici. Posljedice*. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2005.
- [69] Woodward, Kathryn: *Identity and Difference. Culture, Media and Identities*, Sage, London, 1997.